

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(477.43)(092)

Л. В. Баженов

ПРОФЕСОР МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ КРАВЕЦЬ (замість некрологу)

Узагальнюється життєвий шлях, аналізується наукова творчість, праці з історії Поділля доктора історичних наук, професора з Вінниці М.М. Кравця (1928-2011).

Ключові слова: М.М. Кравець, етапи науково-педагогічної діяльності, регіональна історія, історія Поділля, поділлєзнавство.

На 83-му році життя 20 липня 2011 р. у Вінниці завершив свої земні справи і пішов у вічність відомий український вчений, доктор історичних наук, професор кафедри всевітньої історії місцевого державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Микола Миколайович Кравець. Він пішов з життя якимось непомітно для суспільства України, бо й в час свого буття відзначався особливою скромністю і завжди уникав надмірної уваги до себе. Зрозуміло, що метр науки, педагог і громадсько-науковий діяч М.М. Кравець вартий створення про нього широких нарисів і книг. Оскільки доля звела мене до багаторічної співпраці з цією постаттю на ниві історичної науки і поділлєзнавства, то вважаю своїм обов'язком повідомити читача про життєпис Миколи Миколайовича та особисті враження від стосунків з ним.

Микола Кравець народився 24 листопада 1928 року в с. Бабичі Білгорайського повіту, що на Холмщині, котра тепер у складі Польщі, в краю, який дав Україні Михайла Грушевського та інших видатних людей України [2]. Він виховувався в селянській родині, котра мала семеро дітей. Батько в пошуках заробітку час від часу працював на вугільних шахтах США та Німеччини. У 1935 році Микола пішов учитися до польської школи. 1938 року сім'я переселилася до с. Турковичі, що на Грубешовщині, й стала вести селянське господарство. Однак незабаром родину спіткало горе: захворіла і померла його мати. Після закінчення школи Микола Миколайович вступив до вчительської семінарії в Грубешові (нині – Грубешув), яку заснував колишній січовий стрілець Павло Кривоносюк.

Роки навчання в семінарії припали на лихоліття Другої світової війни, терор і репресії на Холмщині німецьких окупантів, розбрат між польськими та українськими збройними формуваннями. Після визволення від німецько-фашистських загарбників край за міжнародними політичними угодами відійшов до Польщі. Згідно з планами операції «Вісла» нової польської влади розпочалася масова депортація українців з Холмщини до радянської України.

У складі переселенців опинилася і сім'я Кравця. На початку 1945 року її вивезли на Дніпропетровщину. В Нікопольському педучилищі Микола Миколайович у 1945 р. завершив середню спеціальну освіту і став працювати вчителем у Мар'янівській початковій школі Апостолівського району, що на Дніпропетровщині, а з 1947 по 1948 роки – вчителем семирічки [2; с.295-299].

Водночас до 1948 р. Микола Миколайович навчався на заочному відділі Луцького педінституту, а в 1949 р. закінчив історичний факультет Львівського педінституту й продовжив учителювати. З 1952 року він перебував в аспірантурі Інституту суспільних наук України при Львівському університеті, після завершення якої в 1954 році захистив кандидатську дисертацію «Боротьба трудящих Волині проти соціального і національного гноблення за возз'єднання з Українською РСР» (науковий керівник – відомий український історик І.П. Крип'якевич).

У 1954-1955 рр. Микола Кравець працює вчителем і директором школи, згодом старшим викладачем Станіславського педінституту (нині – Івано-Франківський національний університет імені Василя Стефаника). Проте дирекція Інституту суспільних наук України (тепер Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України) запросила здібного молодого науковця до себе на роботу. З 1955 і по 1968 роки Микола Миколайович працює тут молодшим, згодом – старшим науковим співробітником, видає монографії «Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921-1939 рр.» (К., 1961), «Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст.» (Львів, 1964). Остання книга слугувала науковою апробацією підготовленої автором на цю ж тему докторської дисертації, яку він успішно захистив у 1965 році. В 1968 році Микола Миколайович отримав вчене звання професора і перейшов на роботу до Львівського державного університету імені Івана Франка, де обійняв посаду завідувача кафедри історії УРСР і працював чотири роки. Водночас, у 1969-1971 рр. він був ректором Львівського народного університету. В ці роки у нього удосконалився досвід педагогічної праці у вищій школі, розквітнув талант ученого-історика. До кращих його наукових праць даного періоду належить монографія «Іван Франко – історик України» (Львів, 1971). Одночасно М.М. Кравець – один з ініціаторів і авторів створення восьмитомної «Історії Української РСР» (К., 1979) [3, с.94; 4, с.247-249; 6, с.89].

Офіційна влада з підозрою ставилася до науково-педагогічної діяльності М. Кравця, до його викладання історії України. Щоб уникнути репресій, він змушений був перейти на роботу до Чернівецького державного університету (нині – національний університет імені Юрія Федьковича), де він став працювати завідувачем кафедри історії СРСР і УРСР з 1972 по 1975 роки, захопився дослідженням історії Північної Буковини ХІХ – початку ХХ ст. Праця на Буковині залишила глибокий слід у житті вченого. На основі зібраних джерел і матеріалів Микола Миколайович опублікував збірку документів «Хотинське повстання» (Кишинів, 1976), монографію «Боротьба трудящих Буковини проти соціального і на-

ціонального гноблення в другій половині XIX – на початку XX ст.» (Ужгород, 1979), а на схилі літ – книгу «Нариси історії селянства Північної Буковини на початку XX ст.» (Вінниця, 1998) [6, с.89].

Проте влада продовжувала стежити за роботою М.М. Кравця, підозрювати його в нелояльності до режиму. Тому він у 1975 році перебрався до Вінниці і став працювати до 2001 року завідувачем, а далі до 2011 року, професором кафедри загальної (всесвітньої) історії місцевого державного педагогічного інституту, згодом університету імені Михайла Коцюбинського, рішуче відмовився викладати історію України, але продовжував досліджувати і популяризувати в своїх працях різні аспекти її минулого, захопився вивченням історії подільської землі, з якою зріднився назавжди [5, с.95-96; 7, с.97-99]. Така ж доля спіткала мого вчителя і наставника по навчанню і спільній праці на історичному факультеті тоді Кам'янець-Подільського педінституту (тепер національний університет імені Івана Огієнка) відомого українського історика, професора Леоніда Антоновича Коваленка (1907–1984). Він фронтовиком вступив до аспірантуру Інституту історії АН УРСР і тут здобув науковий ступінь кандидата історичних наук (1948 р.). Але під тиском влади змушений був перейти на роботу до Житомирського педінституту, а в 1955 р. – до Ужгородського університету, де викладав історію України. Уникаючи переслідування влади за підозрою в нелояльності до неї, Л.А. Коваленко 1962 року перебрався до Кам'янець-Подільського педінституту, де став викладати нову історію країн Європи і Америки, очолив кафедру всесвітньої історії й став знаним поділезнавцем [8, с.169-170].

Моє знайомство з Миколою Миколайовичем, вже тоді маситим ученим-істориком, відбулося в жовтні 1979 року під час роботи п'ятої Подільської історико-краєзнавчої конференції в Кам'янець-Подільському педінституті. Я тоді вже працював деканом історичного факультету, а він очолював делегацію науковців з Вінниці на конференції. Йому сподобалась організація і проведення з 1965 року подільських історико-краєзнавчих конференцій та видання наукових збірників за результатами їхньої роботи. На зустрічі, на якій були також присутні організатори цих форумів відомі історики Л.А. Коваленко, І.С. Винокур, були накреслені плани на перспективу співпраці історичних факультетів обох педінститутів з дослідження регіональної історії та організації нових поділезнавчих конференцій.

Після проведеної організаційної підготовчої роботи у вересні 1984 року на історичному факультеті Вінницького педінституту відбулася Перша Вінницька обласна (згодом просто Вінницька наукова) історико-краєзнавча конференція, яка збирала відомих учених, науковців, краєзнавців і освітян з різних кутків України, які причетні до поділезнавства. До складу оргкомітету форуму ввійшов М.М. Кравець, який одночасно виконував обов'язки відповідального редактора наукового збірника тез доповідей конференції. Вирішено скликати Вінницькі історико-краєзнавчі конференції щорічно. Ця стала традиція продовжу-

ється до нині. На сьогодні проведено 18 таких наукових історико-краєзнавчих конференцій.

Микола Миколайович залишався один з організаторів і відповідальних редакторів I–XIX наукових зібрань (1984–2000 рр.) й, таким чином, залишив помітний слід у поділезнавстві [5, с.95]. Саме завдяки його науковому авторитету Вінницькі обласні історико-краєзнавчі конференції фактично набрали статусу всеукраїнських. У них систематично брали участь й пройшли «школу Миколи Кравця» такі сьогодні знані вчені-історики України як Ф. Шевченко, В. Смолій, О. Реєнт, Ю. Мицик, В. Марочко, В. Даниленко, Г. Казьмирчук, Н. Яковенко та інші з Києва, Я. Дашкевич, О. Мацюк, Р. Осташ, Л. Мацкевий зі Львова, В. Грабовецький з Івано-Франківська, І. Винокур, В. Степанков, М. Кукурудзяк, І. Рибак, О. Завальнюк й інші з Кам'янця-Подільського, О. Григоренко з Хмельницького, Г. Кожоянко з Чернівців, О. Подградська з Кишинева тощо. З I по XVI конференції був учасником і автор цієї розвідки. Загалом під час роботи Вінницьких наукових форумів розглядалися актуальні й мало дослідженні для історичної науки проблеми методології і методики краєзнавства, археології, історії, джерелознавства, археографії, етнології, мистецтвознавства, фольклористики, музеєзнавства, фортифікації, визначних постатей Східного і Західного Поділля, впровадження здобутих результатів у вищу та середню освіту краю. Пригадують VIII–X Вінницькі конференції, які проходили на межі 1980–90-х років, в яких брав участь. Це був час відродження Української державності. На засіданнях зібрань бурхливо точилися дебати навколо демократизації історичної науки, ліквідації так званих «білих плям» в історії Поділля, переоцінки голодоморів, українських визвольних змагань XX століття. Задавали тон професори історичного факультету Вінницького педінституту І.Г. Шульга, М.М. Кравець, В.П. Воловик та інші. В їх доповідях розкривалася історична правда про минуле України, яку так приховувала і за яку переслідувала радянська влада вчених і викладачів у 1950–80-ті роки.

Микола Кравець активно виступав з науковими доповідями на всіх Вінницьких історико-краєзнавчих конференціях, які він організовував. Тематично їх можна поділити на такі рубрики: 1) проблеми джерелознавства історії Поділля і, насамперед, аналіз описів України та в її складі Поділля зарубіжними мандрівниками, політиками, військовими XV–XVIII ст.; 2) розгляд подій на Поділлі й Брацлавщині козацькими літописцями («Брацлавщина на сторінках літопису Самовидця» [9, IV конф., 1986, с.62–63], «Поділля на сторінках літопису Григорія Грабянки» [9, VI конф., 1988, с.19–21] тощо); 3) Поділля у висвітленні видатних вчених України («Значення праць М.М. Грушевського для вивчення історії Поділля» [9, IX конф., 1990, с.3–5] й ін.); 4) події Національно-визвольної війни українського народу на Поділлі середини XVII ст. («Героїчна оборона Брацлавщини в 1651 р.» [9, X конф., 1991, с.27–30] та ін.); 5) становище Поділля у XIX – на початку XX ст. («Соціально-економічні причини еміграції з Західного Поділля на-

прикінці XIX – на початку XX ст.» [9, VIII конф., 1989, с.49-50]); б) події Української революції 1917-1921 рр. («Західне Поділля наприкінці 1918 – початку 1919 рр.» [9, IX конф., 1990, с.67-68]); 7) Поділля в 1940-і – 50-і роки («ОУН Вінниці (1941-1944 рр.)» [9, XIII конф., 1994], «Культура Вінниччини у перші післявоєнні роки» [9, VII конф., 1989, с.38-39]); 8) політичні репресії на Поділлі у 1920-і – 30-ті роки («Червоний терор проти подільських поляків» [9, XVI конф., 1997, с.80-81], «Жертви більшовизму на Вінниччині» [9, XIX конф., 1999, с.11-15]) і т.п. Окремі тези доповідей Микола Миколайович публікував під псевдонімом «М.М. Білгорайський», як пам'ять про витоки свого життя [10, с.82-83]. Опубліковані тези названих та інших доповідей мають солідну джерелознавчу базу, несуть в собі новизну дослідження, містять об'єктивне історичне висвітлення історичних подій та фактів, є свідченням становлення М.М. Кравця як авторитетного поділезнавця.

Заради справедливості варто оцінити збірники тез доповідей Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій 1980-х – 90-х років. Ці щорічні видання пересічно мали 100 сторінок тексту, на яких містилися численні тези авторів доповідей розміром від кількох абзаців до 1-2 сторінок тексту, з яких далеко не всі відзначалися якістю спресованого викладу матеріалу. До того ж, не витримують критики поліграфія друку, папір, відсутність наукового апарату, ілюстрацій, змісту. Все це пояснювалося видавцями відсутністю належних коштів, економічністю. Починаючи з XX Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції – це повнокровні збірники, які містять наукові статті з посиланнями на джерела і літературу та дотриманням інших вимог ВАК України. Все-таки зусиллями М.М. Кравця всі редактовані ним збірники цих конференцій потрапили у фонди Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Наукової бібліотеки імені Василя Стефаника у Львові та інших головних бібліотек держави, що важливо для продовження їх життя, збереження та широкого доступу дослідників і читачів до них. Незважаючи на певні недоліки, за своєю суттю опубліковані збірники Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій стали своєрідною розгорнутою енциклопедією історії Поділля, без якої не можливо обійтися сьогодні і на далеку перспективу, в якій сповна проглядається позитивна роль Миколи Миколайовича і його соратників у розвитку поділезнавства та підготовки кадрів краєзнавців.

Варто зазначити, що Микола Кравець не поривав наукових зв'язків з істориками Кам'янця-Подільського. Вчений взяв участь в роботі VI (1985), VII (1987) та VIII (1990) Подільських історико-краєзнавчих конференцій, де він виголосив доповіді «Подоланин І.П. Полюй – видатний фізик і електротехнік» [11, с.27-29] та «Селянські заворушення на Поділлі навесні і влітку 1918 р.» [12, с.5-6], всеукраїнської наукової конференції «Проблеми етнографії Поділля» (1986) [13] та інших. Помітна була участь цього вченого в роботі V-ої Всеукраїнської наукової конференції «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного

відродження України», яка відбулася в Кам'янці-Подільському в 1991 р. [14, с.124-126] і зазначила, що Микола Миколайович став діяльним членом новоствореної у Києві Всеукраїнської спілки краєзнавців. Загалом М.М. Кравець залишив у спадщину майже 500 наукових і науково-популярних публікацій з всесвітньої історії, історії України та поділезнавства та такі важливі книги, як «Роль Запорізької Січі у визвольній війні українського народу» (Вінниця, 1999), «Вінок безсмертя» (К., 1988, у співав.) та інші.

Працюючи над книгою «Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.» (1993) та оцінюючи краєзнавчу діяльність М.М. Кравця, мені тоді вперше в історіографії вдалося подати про цього вченого біобібліографічну довідку та окреслити його як відомого поділезнавця [4, с.76, 247-248]. Пізніше доповнив і розширив ці відомості про Миколу Миколайовича відомий нинішній організатор краєзнавчого руху вінничанин С.Д. Гальчак у книгах «Краєзнавство Східного Поділля» (2005) [15, с.94-95], «Краєзнавці Вінниччини» (2005) [5] та інших такого типу виданнях.

Яку ж роль відіграв Микола Миколайович у житті автора цієї публікації? Вивчаючи досвід ученого в дослідженні регіональної історії Поділля та організації Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій, мимоволі захопився поділезнавством і, зрештою, вирішив присвятити докторську дисертацію історіографічному узагальненню розвитку краєзнавчого руху у XIX-XX ст. на Правобережній Україні. Микола Миколайович під час консультацій з ним гаряче підтримав мою ініціативу і порадив обмежитися межами дослідження XIX-м – початком XX ст., що мною і було зроблено. В ході виконання теми він багато в чому допоміг вдосконалити роботу. У вересні 1996 року М.М. Кравець дав згоду і виступив офіційним опонентом на захисті моєї докторської дисертації і подав їй високу оцінку, радів з одноголосного голосування членів спеціалізованої вченої ради Інституту історії України НАН України [16].

Останні наші творчі зустрічі з Миколою Миколайовичем відбулися у 2003-2005 роках, коли мені довелося викладати за сумісництвом дисципліну «Історія української еміграції», працювати головою Державної екзаменаційної комісії в Інституті історії, етнології і права Вінницького педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Тут ми не тільки часто розмовляли, обмінювалися досвідом роботи, науковими планами. З-за значного погіршення стану здоров'я Микола Миколайович майже не викладав. Проте мені доводилося спостерігати, як він співпрацює з студентами-дипломниками, з аспірантами, консультує своїх колег з різних проблем науки і педагогіки. Мене вражав його ясний розум, енциклопедичність знань, доброзичливість.

Яким мені запам'ятався Микола Миколайович? Передусім, значу, що йому були притаманні якості надзвичайної інтелігентності, скромності і порядності у стосунках з людьми, барвисте українське мовлення, дотепність, використання жартів і афоризмів, ерудованість та глибока професійність у знаннях, дисциплінованість і відповідальність у роботі, педантизм. Кілька десятиліть

учений щоденно неухильно дотримувався раз назавжди встановленого розкладу життя: по годинам гімнастика, сніданок, обід, вечеря, перехід сну, дієта тощо. Натомість це була людина веселої вдачі, комунікабельна, товариська. Мене, як й інших, вражали під час банкетів, неофіційних зустрічей за столом, у компанії те, що Микола Миколайович, маючи гарний голос, любив українські народні пісні і заохочував всіх на співи, багато жартував і при цьому не вживав жодної краплини спиртного, не запалював цигарки.

Нині метр історичної науки і педагог Микола Миколайович Кравець у вічності, але його земні справи продовжують втілюватися в життя тисячами випускників Вінницького педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, численними учнями – послідовниками на науковій стежі, друзями і рідними. Мені ж пощастило, що я мав змогу спілкуватися, співпрацювати, знатися з цією непересічною людиною, багато чого взяти від нього, бути йому вдячним. Тому він назавжди залишиться світлим образом у пам'яті та серці моїм.

Список використаних джерел:

1. Кравець Микола Миколайович // РЕІУ. – К., 1970. – Т. 2.
2. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя : Видатні особи ХХ століття / Михайло Горний. – Львів, 1997. – 663 с.
3. Николай Николаевич Кравец // Историки-слависты СССР: Биобиблиографический словарь-справочник. – М., 1981.
4. Кравець Микола Миколайович / Л.В. Баженов // Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст. : Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993.
5. Кравець Микола Миколайович / Сергій Гальчак // Гальчак С.Д. Краєзнавці Вінниччини : Біографії. Бібліографія. – Вінниця, 2005.
6. 90 років Вінницькому державному університету імені Михайла Коцюбинського / А.М. Подолинний, Б.В. Хоменко. – Вінниця, 2002.
7. Робенчук О. Кравець Микола Миколайович / О. Робенчук // Українські історики ХХ століття : біобібліографічний довідник. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – Вип. 2. – Ч. 3.
8. Філінюк А.Г. Коваленко Леонід Антонович / Анатолій Філінюк // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1.
9. Тези доповідей і матеріали І–ХІХ Вінницьких обласних (наукових) історико-краєзнавчих конференцій / відп. ред. М.М. Кравець. – Вінниця, 1984–2000.
10. Білгорайський М.М. Матеріали про культурно-освітню роботу УГА на Вінниччині на сторінках газети «Стрілець» / М.М. Білгорайський // Тези доповідей десятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991.
11. Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції (Секція історії дожовтневого періоду). – Кам'янець-Подільський, 1985. – С.27–29.
12. VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція історії дожовтневого періоду. – Кам'янець-Подільський, 1990.
13. Кравець М.М. З історії формування революційної обрядовості на Західному Поділлі в період капіталізму / М.М. Кравець // Проблеми етнографії Поділля : тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С.92–93.
14. Кравець М.М. Історія Запорозької Січі в описах С. Мишецького та В. Чернявського / М.М. Кравець // V Всеукр. конференція «Розвиток

історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України»: тези доповідей і повідомлень. – К.; Кам'янець-Подільський, 1991.

15. Гальчак С.Д. Краєзнавство Східного Поділля / Сергій Гальчак. – Вінниця, 2005.
16. Баженов Л.В. Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України в XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ... д. істор. н.: 07.00.01 – історія України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – 36 с.

Generalized life, analyzed scientific creativity, work on the history of skirts doctor of historical sciences, professor of winery M.M. Kravets (1928-2011).

Key words: *M.M. Kravets, stages of research and educational activities, regional history, history of Podoly, podillyeznavstvo.*

Отримано: 17.09.2011

УДК 281.9.(477.43)«17-18»

Ю. І. Блажевич

СТАНОВИЩЕ ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА ПОДІЛЬСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЄПАРХІЇ В УМОВАХ ІНКОРПОРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ ст.)

В цьому дослідженні, на основі архівних, документальних та історичних матеріалів, висвітлено процес реалізації імперського курсу на уніфікацію та одержавлення церковно-релігійного життя за синодальним зразком в Подільській православній єпархії, показано становище парафіяльного духовенства краю в умовах інкорпораційної політики царського самодержавства кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.

Ключові слова: *імперський курс, парафіяльне духовенство, єпархія, духовне управління, інкорпорація, уніфікація і одержавлення церковно-релігійного життя.*

Суспільно-політичні процеси, які активізувалися в колишньому СРСР в кінці ХХ ст., привели до його розпаду і утворення незалежних держав, в тому числі й України. Тут, поряд з політичними, економічними та державотворчими процесами розпочалося відродження духовної культури українського народу, особливо церковно-релігійної сфери. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.) відкрив шляхи для розвитку всіх релігій на теренах Української держави, започаткував нову віху в становленні державно-церковних відносин на сучасному етапі. Вивчення таких взаємин у досліджуваному періоді, допомагає нині в реалізації принципів свободи віросповідання, толерантності і рівноправ'я в багатонаціональній і полі конфесійній Україні, відродженні традицій і звичаїв самобутнього українського православ'я ХVІ – ХІХ ст.

Деякі сторони становища парафіяльного духовенства Поділля у ХVІІІ–ХІХ ст. знайшли своє відображення в публікаціях